

НАГЛЯД ЗА СУДАМИ ТА ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ КИЇВСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ

COURTS AND OFFICIALS OF KIEV TRIAL CHAMBER SUPERVISION

Левчук Ю.М.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті досліджено основні аспекти нагляду за судами та посадовими особами Київської судової палати. Розглянуто поняття нагляду, проаналізовано діяльність основних органів, які здійснювали нагляд за судами та їх посадовими особами, а також їх повноваження.

Ключові слова: Київська судова палата, судова реформа, нагляд за судами, нагляд за посадовими особами, Судові статuti 1864 р., заснування судових установ.

В статье исследованы основные аспекты надзора за судами и должностными лицами Киевской судебной палаты. Рассмотрено понятие надзора, проанализирована деятельность основных органов, осуществляющих надзор за судами и их должностными лицами, а также их полномочия.

Ключевые слова: Киевская судебная палата, судебная реформа, надзор за судами, надзор за должностными лицами, Судебные уставы 1864 г., учреждение судебных установлений.

The basic aspects of courts and officials of the Kiev trial chamber supervision are investigated. The concept of surveillance is determined; the main activities of the bodies that supervise the courts and their officials are analyzed.

Key words: Kiev Trial Chamber, judicial reform, supervision of the courts, supervision of officials, judicial statutes of 1864, Establishment of the court institutions.

Постановка проблеми. Судова реформа 1864 р. у Російській імперії посідає вагомe місце в контексті трансформації системи правосуддя поряд з іншими ліберальними реформами того часу. Нагальна необхідність реформування судової системи України у наш час зумовлює доцільність звернення до досвіду минулих років. Гласність, виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, нова система судоустрою – основні ознаки судової реформи 1864 р. Тому аналіз діяльності Київської судової палати – органу апеляційного оскарження рішень окружних судів, зокрема суду першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, осередку прокуратури, адвокатури та нотаріату, що була створена у процесі реалізації положень Судових статутів 1864 р. та функціонувала на території Правобережної України – багатостороннього краю з політичними, соціально-економічними та культурними розбіжностями, є актуальним.

Стан опрацювання. Науковий інтерес до проблеми організації та діяльності системи судоустрою на землях України в період перебування під владою Російської імперії спостерігається у вітчизняних та російських вчених від ХІХ ст. і до сьогодні. Історіографія проблеми представлена іменами М.А. Буцковського, І.В. Гессена, О.А. Головачова, Г.А. Джаншиєва, С.М. Казанцева, А.Ф. Коні, М.Г. Коротких, Т.Л. Курас, Р.В. Савуляка, О.Д. Святоцького, М.А. Філіппова, В.Я. Фукса, Н.В. Черкасова, В.А. Чеховича, П.Ф. Щербини, О.Н. Ярмиша. У статті виховчано матеріали Центрального державного історичного архіву у місті Київ.

Метою статті є дослідження поняття нагляду, аспекти нагляду за судами та посадовими особами

Київської судової палати, аналіз діяльності основних органів, які здійснювали нагляд за судами та їх посадовими особами, а також їх повноважень.

Виклад основного матеріалу. За Судовими статутами 1864 р., на території підросійської України було створено три судових палати: Харківську, Одеську та Київську. Характерною рисою впровадження судової реформи була поетапність її реалізації. Більшість судових палат на території Російської імперії була утворена одразу після прийняття Судових статутів у 1864 р.

Київська судова палата була урочисто відкрита лише 29 червня 1880 р., про що свідчать архівні дані Центрального державного історичного архіву у місті Київ, зокрема, звіт Київського генерал-губернатора «Про капітальний ремонт приміщення судової палати та окружного суду міста Києва» від 12.10.1877 р. [1, арк. 23] та звіт «Про відкриття та діяльність Київської судової палати» за 1880 р. У звіті зазначається: «29 червня 1880 р. відбулось урочисте відкриття Київської судової палати та окружних судів у Києві та Умані. Населення усієї губернії сприйняло цей факт жваво та як знак монаршої милості та довіри» [2, арк. 30–32]. У цей день у залі судової палати зібралися керівники краю, київський губернатор, вищі цивільні та військові чини, службовці багатьох установ, присяжні повірені, нотаріуси та стороння публіка. О першій годині дня чигиринський єпископ відслужив молебень та передав голові палати ікони на знак благословення судовим установам. У звіті також йшлося про добросовісне ставлення жителів регіону до покладених на них обов'язків щодо виконання ними функцій присяжних засідателів. А надання такої можливості бути учасником відправлення процесу правосуддя викликає у населення «бажання благословити

священну пам'ять великого державного мужа, який подарував народу суд правий, скорий та милостивий» [2, арк. 31].

Рішення з відкладення проведення реформи в Південно-Західному краї мотивували по-різному. Зокрема, однією з причин відкладення впровадження реформи на Правобережжі було недостатнє її фінансування урядом. Коштів у державному бюджеті не вистачало, тому панівна верхівка вимагала від губернаторів шукати джерела надходження коштів на місцях, грошей у місцевих бюджетах також не вистачало. Зокрема, серед архівних матеріалів знаходимо цікаві факти щодо пояснення факту відкладення впровадження реформи на Правобережжі. Зокрема, матеріали справи щодо повідомлення Київського губернатора генерал-губернатору про неможливість проведення судової реформи через несприятливий стан юридичного факультету в Київському університеті від 1866 р. [3].

Загалом таку політику самодержавства можна пояснити побоюванням впливу етнічного населення краю, а також поляків, євреїв, які володіли земельними наділами та були освіченими: їх участь у судовій системі краю обмежувалась усіма можливими методами, зокрема введенням податків на землеволодіння. Тому створення на території Правобережжя окружних судів та судової палати було покликане стати опорою самодержавства краю та забезпечити проведення «правильної» царської політики.

Київська судова палата, виступаючи органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, була також осередком слідства, прокуратури, адвокатури та нотаріату у своєму окрузі. По округу Київської судової палати, яка охоплювала територію Київської, Волинської, Чернігівської та Могильовської губерній, діяли окружні суди: Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський та Чернігівський.

Варто зазначити, що Судові статuti 1864 р. уперше в історії російської судової влади нормативно закріпили принцип незалежності суддів, створивши комплекс його гарантій. Серед них чітко врегульований законом порядок призначення на посади суддів, їх незмінюваність і особливий порядок притягнення до відповідальності, матеріальне та соціальне забезпечення суддів. Закон встановлював доволі високі вимоги до осіб, які призначаються на посади суддів, прокурорів та їхніх товаришів, а також закріплював складну процедуру їх призначення і звільнення з посади [4, с. 165]. Водночас влада імперії могла на свій розсуд переміщати членів судового відомства з однієї судової установи в іншу, обґрунтовуючи це доцільністю та необхідністю злагодженого та безперешкодного функціонування системи судів. Аби проголошений принцип незалежності суддів не переріс у безконтрольність, влада здійснювала нагляд за судами.

Нагляд – це здійснення спеціально уповноваженими органами цільового спостереження за станом

законності, фіксації його порушень і вжиття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності. Згідно з главою 1 розділом 8 Заснування судових установ, нагляд за посадовими особами судового відомства, крім чинів прокурорського нагляду, належав вищим у порядку підзвітності судам. Сенат, зокрема, його касаційні департаменти наглядали за всіма судами і посадовими особами судового відомства імперії і надавали відповідні роз'яснення з цього приводу [5].

Таким чином, Київська судова палата контролювала діяльність Київського, Житомирського, Луцького, Могильовського, Ніжинського, Стародубського, Уманського, Черкаського та Чернігівського окружних судів і їх посадових осіб, крім голови палати та голів її департаментів. Окружні суди, в свою чергу, наглядали за усіма посадовими особами, що входили до їх складу, крім голів цих судів. Відповідно до ст. 251 Заснування судових установ, у кожному суді нагляд за своєчасним і правильним рухом справ і за точним виконанням посадовими особами своїх обов'язків здійснював голова [5]. У разі виявлення порушень голова мав своїм розпорядженням вживати заходів із встановлення порушеного стану речей, зокрема починати дисциплінарне провадження щодо порушника.

Загальний нагляд за всіма судами і посадовими особами судового відомства в Російській імперії, зокрема за Київською судовою палатою, здійснював міністр юстиції – генеральний прокурор Російської імперії. Він мав право вимагати від посадових осіб надання необхідної інформації і пояснень. Угледівши в будь-якому суді накопичення справ, затягування процесу їх розгляду чи інші порушення закону, міністр міг запропонувати голові вжити відповідних заходів і надати пояснення про причини порушень. Крім того, міністр мав право робити зауваження до винних осіб, а в разі необхідності – залучати їх до відповідальності [4, с. 167]. Міністр мав право проводити особисті ревізії судових відомств або доручати це головам судових відомств. Міністру юстиції підпорядковувались усі прокурорські чини країни, зокрема, обер-прокурори касаційних департаментів Сенату, прокурори судових палат та прокурори окружних судів відповідно. Міністр юстиції уповноважувався, на основі особистих чи циркулярних приписів, доручати прокурорам при судових місцях вживати легальних заходів із встановлення законності у внутрішньому устрої та діловодстві судових відомств.

Згідно з Судовими статутами, нагляд за діяльністю канцелярії (за веденням діловодства та працівниками канцелярії) судового відомства здійснював голова цього судового відомства.

Основною метою нагляду було забезпечення законності та єдності судової практики, попередження порушень закону з боку посадових осіб судового відомства, а у випадках їх виявлення – надавання відповідних роз'яснень, спрямованих на попередження вчинення подібних порушень у подальшому. У разі виявлення серйозних порушень закону служ-

бовці судів могли бути притягнуті до дисциплінарної, кримінальної та цивільної відповідальності.

У розділі 8 главі 2 (ст.ст. 261–296) Регламентатції заснування судових установ законодавцем прописувались правові аспекти відповідальності службових осіб судових установ. Зокрема, службові особи підлягали відповідальності або в порядку дисциплінарного провадження, або в порядку кримінального провадження [5, с. 36].

Серед дисциплінарних стягнень, які могли бути застосовані до службових осіб судових установ без притягнення до кримінального суду, законодавець передбачав попередження, зауваження, догану без зазначення про це в послужний список судді, вирахування із заробітної платні, арешт не більш як на 7 днів та переміщення з вищої посади на нижчу. З метою застосування цих стягнень був передбачений спеціальний порядок дисциплінарного провадження.

Для дисциплінарних проступків було встановлено строк позовної давності в один рік (ст. 273); також справи дисциплінарного провадження слухались в закритому судовому засіданні, за винятком випадку, коли обвинувачений сам клопотав про розгляд справи публічно, за таких умов обвинувачений мав право на адвоката (ст. 281); передбачалась можливість оскарження рішень окружних судів та судових палат терміном в один тиждень (ст. 286); якщо під час розгляду дисциплінарного провадження виявляли обставини, за які передбачалось кримінальне покарання, така справа передавалась на розгляд кримінального суду (ст. 292) [5, с. 38–40].

Думки науковців щодо притягнення службових осіб суду до відповідальності сходяться загалом на тому, що проголошений судовою реформою 1864 р. принцип відділення судової влади від адміністративної повністю нівелювався. П.Ф. Щербина вказує: «Доля молодшого по чину службовця була віддана в руки старшого, оскільки судова влада була поставлена в залежність від адміністративної. Наприклад, службовці окружних судів за здійснення порушень піддавались суду в судових палатах; службовці судових палат – Сенату; особи прокурорського нагляду – міністру юстиції» [7, с. 98].

Важливою була норма щодо вчинення суддями кримінального злочину чи проступку, що не належав до категорії службового. Такі дії судді обговорювались на загальних зборах касаційних департаментів Сенату: збори, судячи з результатів допиту судді, могли винести рішення щодо відсторонення його від посади судді. Ця норма також поширювалась на суддів-боржників або банкрутів.

Відповідальність суддів у кримінальному порядку регулювалась Розділом 3 Статуту кримінального судочинства. Справи за службові злочини порушувались за скаргами приватних осіб, повідомленнями службових осіб, наглядом керівництва за діями службових осіб [8, с. 133].

Питання відповідальності службових осіб за часів судової реформи 1864 р. чітко регламентувалось на законодавчому рівні, попри це спостерігалась відсутність дотримання принципу незалежності судді через нівелювання розподілу судової влади та адміністративної, що викликало внутрішню підзвітність та підконтрольність імперського суду владному режиму, а також можливість впливу на прийняті суддями рішення.

Висновки. Таким чином, Київська судова палата, створена у 1880р., згідно Судовими статутами 1864р., наділялась функцією нагляду за посадовими особами Київського, Житомирського, Луцького, Могильовського, Ніжинського, Стародубського, Уманського, Черкаського та Чернігівського окружних судів, що були їй підзвітними. У свою чергу, нагляд за посадовими особами Київської судової палати здійснював Сенат та міністр юстиції Російської імперії. Нагляд, що здійснювався в окрузі Київської судової палати, з одного боку, сприяв забезпеченню законності та єдності судової практики, а з іншого – давав можливість державі й надалі втручатись у хід відправлення судочинства та формування судового корпусу, зокрема нівелюючи проголошений реформою принцип незалежності суддів та відділення судової влади від адміністративної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Центральний державний історичний архів України, місто Київ (ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 56. – Справа 331. – Арк. 23.
2. Центральний державний історичний архів України, місто Київ. – Ф. 442. – Оп. 534. – Справа 422. – Арк. 30–32.
3. Центральний державний історичний архів України, місто Київ. – Ф. 442. – Оп. 176. – Справа 377.
4. Курас Т.Л. Надзор за судами и должностными лицами судебного ведомства в пореформенной России второй половины XIX – начале XX вв. / Т.Л. Курас // Власть. – 2015. – № 6. – С. 165–169.
5. Судебные Уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть первая. – СПб., 1887.
6. Курас Т.Л. Рассмотрение гражданских дел судебными палатами России (1864-1917 гг.) / Т.Л. Курас // Власть. – 2009. – № 7. – С. 119–121.
7. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 г. на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.
8. Судебные Уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть вторая. – СПб., 1887.